
ЮБІЛЕЇ

В. М. Грабовий, А. А. Куземко, Т. А. Швець

ДО ЮБІЛЕЮ ДИРЕКТОРА НАЦІОНАЛЬНОГО ДЕНДРОЛОГІЧНОГО ПАРКУ «СОФІЇВКА» НАН УКРАЇНИ КОСЕНКА ІВАНА СЕМЕНОВИЧА

У 2015 році Іван Семенович Косенко відзначає подвійний ювілей — 75-річчя зо дня народження та 35-річчя на посаді директора Національного дендрологічного парку «Софіївка» НАН України. Ювіляр — відомий український вчений у галузі біології, дендрології, інтродукції та акліматизації рослин, садово-паркового мистецтва, реставрації парків та сучасного паркобудівництва.

Іван Семенович Косенко народився 3 грудня 1940 року в селі Хрестителеве Чернобаївського району. Після його народження сім'я переїхала до Киргизії, однак мирне життя родини перекреслила війна — батько загинув на фронті, а мати з двома дітьми повернулася на рідну Черкащину. Його трудовий шлях був складним та неординарним. Після закінчення середньої школи Іван Семенович деякий час працював муляром, столяром, монтажником-висотником, а після служби в армії — водієм автобаси та автокранівником.

З 1964 по 1970 р. заочно навчався в Уманському сільськогосподарському інституті ім. М. Горького, де отримав кваліфікацію вченого агронома. У 1977 році закінчив педагогічний факультет Української ордену Трудового Червоного Прапора сільськогосподарської академії (нині — Національний університет

біоресурсів та природокористування), де здобув спеціальність викладача сільськогосподарських техніків і шкіл з агрономічних предметів.

З 1967 по 1980 р. працював викладачем агрономічних дисциплін Уманського технікуму механізації (нині Уманський агротехнічний коледж).

З 1 квітня 1980 року й понині Іван Семенович очолює Національний дендрологічний парк «Софіївка». Визначальне рішення щодо призначення Івана Семеновича на посаду директора «Софіївки» належало Тетяні Михайлівні Черевченко, яка на той час була заступником директора Центрального республіканського ботанічного саду АН УРСР, а нині є почесним директором Національного ботанічного саду імені М. М. Гришка НАН України, членом-кореспондентом НАН України — людиною, роль якої у долі Івана Семеновича та «Софіївки» важко переоцінити.

Розпочалася багаторічна робота Івана Семеновича у «Софіївці» дуже непросто. В ніч з 3 на 4 квітня 1980 року внаслідок повені вода прорвала дамбу Красноставської водойми і селевий потік з уламками криги пройшов центральною частиною парку, знищивши на своєму шляху скульптури, альтанки, дерева, браму парадного входу в дендропарк,

його дорожньо-алеїну систему. Було зруйновано мармурові вази над гротом Фетіди, гранітні пілони з вазами біля Головного входу, асфальтове покриття Головної алеї, всі металеві та дерев'яні мости, шлюзи, малі архітектурні форми. «Голос Америки» відразу на увесь світ заявив, що всесвітньовідомий парк «Софіївка» безповоротно втрачений і відновити його неможливо. Новопризначений директор, який на той час навіть не встиг як слід познайомитися з колективом, зумів організувати роботу з ліквідації страшної аварії, оперативно підключив військових, співробітників парку, жителів м. Умань і вже через декілька місяців наслідки стихійного лиха було ліквідовано і «Софіївка» прийняла своїх перших екскурсантів.

Після цього відновлення історичної частини парку не зупинилося, а навпаки продовжувалося з новою силою. Завдяки наполегливості Івана Семеновича в цей час було відновлено дамбу Красноставського водоймища, проведено її укріплення і введено в експлуатацію в першій декаді серпня 1980 року, а також виконано значний комплекс робіт щодо відновлення геопластики рельєфу на території Єлисейських полів, Критського лабіринту, у Темпейській долині та по р. Кам'янка, яка після повені в районі Єлисейських полів повністю змінила своє русло, яке потім було відновлено згідно архівних матеріалів. Саме так Іван Семенович прагнув збагнути кожну експозицію парку, докопатися до історії її створення. Він працював з архівами та історичними матеріалами, знаходив людей, які допомагали йому ще точніше вникнути в суть архітектурного задуму будівництва парку на основі матеріалізованих епізодів з поеми Гомера «Одіссея» та віднайти втрачені назви об'єктів «Софіївки».

Іван Семенович завжди вмів поєднувати адміністративно-організаційну роботу з науково-дослідною. Він почав активно займатися вивченням біології та розмноженням ліщини деревоподібної, яка була в колекціях дендропарку. У 1986 році ним була успішно захищена кандидатська дисертація на тему «Биологические основы введения в культуру лесостепи Украины УССР лещины древовидной». При дослідженні цієї культури він особливу увагу звертав на специфічність її насіннєвого та вегетативного розмноження з метою масового впровадження у зелене

будівництво. У цьому напрямку він досягнув високих результатів, розробивши простий, але досі невідомий метод масового розмноження ліщини, яка сьогодні займає чільне місце в озелененні міст і сіл України.

Першочерговою турботою Івана Семеновича завжди була підготовка наукових кадрів. Протягом 1980-х років захистили дисертації співробітники, які тривалий час працювали у «Софіївці» з тими чи іншими видами рослин (О.К. Мороз, Т.М. Сидорук, О.В. Білик, В.Г. Козлов, Г.І. Музика).

Впродовж наступних 10 років під керівництвом Івана Семеновича сформувався працьовитий колектив, парк став відомий у всьому світі, а у 1991 році завдяки досягненням у науковій і науково-організаційній роботі Постановою Президії Академії Наук України за № 26 від 23.01.91 р. дендропарку «Софіївка» було надано статус науково-дослідної установи. Паралельно Іван Семенович налагоджує міжнародні зв'язки з ботанічними установами СРСР, Польщі, Німеччини, Франції, Угорщини, Великої Британії і Словаччини, знаходить за кордоном історичні матеріали, які стосуються дендропарку. У 1995 році парк набуває міжнародного визнання, отримує медаль, диплом і пам'ятну табличку міжнародної організації «Європа-Ностра». Представники цієї організації були у захваті від проведеної роботи з реставрації та збереження ландшафтів «Софіївки».

Перед святкуванням 200-річчя заснування «Софіївки» (1996 рік) Іван Семенович працював не тільки над відновленням історичної частини, а й розробив концепцію подальшого розвитку парку. Він добився фінансування для замовлення техніко-економічного обґрунтування на розробку генерального плану розвитку «Софіївки», а також можливості святкування 200-річчя «Софіївки» на державному рівні. В цей час крім реставраційних робіт в історичній частині парку була побудована вхідна зона до парку з вулиці Київської. Тут спорудили сучасний науково-лабораторний корпус з просторими кабінетами та лабораторними приміщеннями, актовим залом.

Після святкування ювілею та конференції, що пройшла на високому науковому рівні за участі близько 150 представників з різних країн світу, робота колективу на чолі з його директором продовжилася в тому ж темпі. Колекції рослин

парку поповнювалися завдяки численним поїздкам по Україні та за кордон. Все це поповнення відбулося завдяки особистому авторитету Івана Семеновича серед провідних паркознавців Європи. Роботи з реконструкції та відновлення історичних ландшафтів, зі створення нових ландшафтних композицій, проведені в Національному дендрологічному парку, нині є взірцем для збереження всіх інших парків нашої країни.

За цей час Іван Семенович зібрав колекцію видів роду *Corylus* з усіх кінців світу, у тому числі з природних місцезростань у Китаї, на Кавказі, у південно-східній Європі. Глибокі дослідження біологічних особливостей рослин цього роду дали йому можливість у 2002 році успішно захистити дисертацію на здобуття наукового ступеня доктора біологічних наук зі спеціальності «ботаніка» на тему: «Рід *Corylus* L. в Україні. Біологія, інтродукція, поширення та господарське використання». У 2004 р. вийшов Указ Президента України про надання дендропарку «Софіївка» статусу національної установи та назви «Національний дендрологічний парк «Софіївка» НАН України». А в 2006 році Івана Семеновича Косенка було обрано членом-кореспондентом Національної Академії Наук України.

Зусиллями Івана Семеновича Національний дендрологічний парк «Софіївка» НАН України тісно співпрацює з науковими ботанічними установами колишнього СРСР, Польщі, Чехії, Угорщини, Німеччини, Китаю, Туреччини тощо. За сприяння директора «Софіївки» впродовж останніх років на базі палацово-паркових комплексів Польщі та України регулярно проводяться міжнародні наукові конференції, де розглядаються питання збереження різноманіття рослин та відновлення старовинних парків.

Протягом останніх років відповідно до нової концепції розвитку дендропарку, яка була сформульована І. С. Косенком і передбачає відновлення структури насаджень, відкриття далеких та середніх перспектив, збільшення площ квітників і газонів, було здійснено реконструкцію цілого ряду об'єктів парку, зокрема Партерного амфітеатру, урочища «Звіринець», «Острова Ітака» тощо.

Національний дендрологічний парк «Софіївка» НАН України є одним з небагатьох у Правобережному Лісостепу України центром мобілізації та

акліматизації рослинного різноманіття, навчально-виховною базою для студентів вузів, учнів спеціальних навчальних закладів і загальноосвітніх шкіл, а також провідною установою в галузі садово-паркового будівництва та туристичною установою. На сьогодні дендропарк «Софіївка» є самостійною науково-дослідною установою, що має статус науково-дослідного інституту НАН України, єдиного у Черкаській області, має чотири наукових відділи, в яких працює 39 співробітників. Серед них два доктори та 16 кандидатів наук, що захистили дисертації за результатами досліджень проведених у «Софіївці» та при безпосередній підтримці Івана Семеновича. Під його керівництвом захищено чотири кандидатські дисертації — Л. П. Іщук, В. М. Грабовим, В. О. Пономаренко та Ю. О. Рум'янковим, готуються до захисту ще п'ять кандидатських дисертацій, а також дві докторських.

Основний напрям наукових досліджень І. С. Косенка та його соратників і численних учнів — теоретичні й практичні питання фундукарства. Найскладніші питання ботаніки, зокрема такі, як система роду *Corylus* L., еволюція біології цвітіння й запліднення фундука і дикорослих видів ліщини, адаптація інтродукованих видів *Corylus* L. в Україні, специфічність їх насінневого і вегетативного розмноження, в тім числі *in vitro*, І. С. Косенко вирішує з великою об'єктивністю і глибоким знанням біології цієї цінної рослини.

Уперше в Україні він поставив практичну мету щодо виробництва садивного матеріалу кращих сортів фундука для вітчизняних садівничих господарств з наступним забезпеченням горіхами ресурсної бази кондитерської й хлібобулочної промисловості з перспективою експорту.

Численні наукові й науково-популярні видання, підготовлені І. С. Косенком, зуміли зацікавити не лише науковців і фермерів, а також найбільш прихильних до ідей розвитку вітчизняного аграрного сектора України підприємців. Унаслідок його активності і за ініціативи народного депутата України Сергія Терещука було створено Всеукраїнську громадську організацію «Українська горіхова Асоціація» з офісом у м. Дніпропетровськ, яка сприяє впровадженню розробок наукової школи І. С. Косенка.

Діяльність іншої наукової школи — ландшафтно-архітектури та паркобудівництва, яка була

започаткована наприкінці XIX сторіччя, а нині очолювана членом-кореспондентом Національної академії наук України, доктором біологічних наук, професором І. С. Косенком втілена у новій парковій зоні площею 53 га, де зосереджено основну частину колекційного фонду інтродукованих рослин та створено паркові композиції, що логічно вписуються у загальний парковий комплекс та є наочним прикладом досягнень сучасного садово-паркового мистецтва України. Особливість нової частини парку — в її мальовничих пейзажах і видовому багатстві рослинного світу. Тут представлено сотні нових для «Софіївки» рослин, створено «Сад бузку», «Сад магнолій», «Розарій» та інші монокультурні сади. Завдяки особистим зв'язкам І. С. Косенка з паркознавцями багатьох країн колекції парку збільшилися з декількох сотень видів до декількох тисяч видів, форм і сортів. Тепер відвідувач «Софіївки» потрапляє до справжнього царства флори, адже таке рослинне розмаїття на Черкащині зосереджено тільки в «Софіївці».

Іван Семенович розуміє необхідність постійного зростання професійного рівня працівників «Софіївки». У дендропарку діють щорічні тримісячні курси з підготовки екскурсіводів, на яких провідні спеціалісти читають лекції з історії, мистецтвознавства, ботаніки, екології та інших питань, що можуть бути корисними під час проведення екскурсій, крім цього вже кілька років діють курси з поглибленого вивчення англійської мови для молодих науковців. З ініціативи Івана Семеновича у 2004 році було створено вокальний самодіяльний ансамбль «Софія», до складу якого входять наукові співробітники дендропарку. Цей колектив виступає на наукових конференціях, бере участь у численних конкурсах та фестивалях самодіяльних колективів міста та області.

У яскравій особистості Івана Семеновича гармонійно поєдналися якості принципового, вимогливого керівника і водночас чуйної, доброзичливої людини, досвідченого й уважного наставника, що опікується проблемами кожного члена колективу. Іван Семенович — голова великої родини, турботливий чоловік, мудрий батько, дбайливий дідусь.

Сьогодні Іван Семенович Косенко — доктор біологічних наук, професор, член-кореспондент НАН України, заслужений працівник культури України,

Акредитований член Української академії архітектури, член Міжнародного комітету історичних парків та місць ICOMOS-IFLA, почесний працівник туризму України, почесний професор Цзямуського університету в Китаї, лауреат премії ім. академіка В. Я. Юр'єва.

За високі трудові здобутки Іван Семенович нагороджений орденами «За заслуги» III ступеня (2000 рік), II ступеня (2006 рік) та I ступеня (2014 рік). Він лауреат Державної премії України в галузі архітектури (2005 рік), лауреат Міжнародної премії ICOMOS-IFLA ім. проф. Яна Захватовича (2005 рік), має звання «Почесний громадянин міста Умань» (2008 рік). Іван Семенович нагороджений відзнаками НАН України «За трудові досягнення» IV ступеня та «За наукові досягнення», срібною медаллю ВДНГ 1985 року, медаллю «Ветеран праці», медаллю і знаком китайської провінції Лянь, нагрудними знаками ДПА «За честь і службу» і «Умань-поріднення», відзнакою Уманської міської ради «За заслуги перед містом» і багатьма іншими почесними нагородами державного, регіонального, галузевого і міжнародного рівнів. Неодноразово нагороджувався Почесними грамотами Кабінету міністрів України, Президії НАН України, Національного ботанічного саду ім. М. М. Гришка, Черкаської обласної та Уманської міської ради.

Іван Семенович автор і співавтор 25 монографій. Взагалі у його науковому доробку близько 300 наукових та науково-популярних праць, присвячених історії «Софіївки», теорії інтродукції та акліматизації рослин, збереженню і збагаченню рослинного різноманіття України, паркобудівництву та ін. Він має два авторських свідоцтва на наукові винаходи та три патенти на корисну модель.

Колеги та учні сердечно вітають Івана Семеновича з ювілеєм. Бажають йому міцного здоров'я, творчого натхнення і подальших наукових звершень та сподіваються, що талант Івана Семеновича ще довгі роки буде приносити славу Україні та її перлині — Національному дендропарку «Софіявка».